

aniqlash hozircha ancha mushkul. XIX asrda boshlangan o'zbeklar bilan konsolidatsion jarayonlar natijasida urug'-qabilaviy bo'linishlarining yo'qolib borishi tobora kuchayib borgan. Axborotchilar faqatgina oilaviy-qarindoshlik guruhlari nomlari, ayrim hollarda esa ko'pincha barloslar va kaltatoy qabilalariga oidligini biladilar, xolos. Ushbu

“turk” etnik jamoalari nomi ostida mahalliy aholi etnik rang-barangligini birmuncha ko'paytirgan bo'lsalar ham, lekin uning etnik tarkibini tubdan o'zgartirib yubormagan. Ushbu etnik guruh shakllangan o'zbek xalqining tarkibiga kelib qo'shilgan navbatdagi etnik komponent edi, xolos.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Кармышева Б.Х. Этнографические группы “турк” в составе узбеков // СЭ. 1960. №1. – С. 3-21.
2. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976. – С. 183-184.
3. Материалы по районированию Средней Азии. Кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма. Ч. I. Бухара. Ч. II. Хорезм. – Т., 1926. ч. I, – С. 72-76, 211.
4. Наджимов К. Антропологический состав населения Сурхандарьинской области. – Ташкент: Изд. САГУ, 1958. –С. 97.
5. Низомиддин Шомий. Зафарнома. –Тошкент, 1996. –Б. 21.
6. Қаямов А. XX аср бошларида Ўзбекистон ҳудудида этник ҳолат – Ташкент, 2015. – 184 б.
7. Қурбонов А. Шимолий Сурхон воҳаси аҳолиси анъанавий маданиятининг этник ва локал хусусиятлари (XIX аср охири – XX асрнинг биринчи ярми). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Тошкент, 2009. – 198 б.
8. Рашид ад-дин. Сборник летописей. –М.,–Л., 1952. Т. 2. Ч. 1. –С. 92-94.
9. Зуев А.Ю. «Джами-ат-таварих» Рашид ад-дина как источник по ранней истории Жалойридов (Письменные памятники Востока. Историко-археологические исследования). Ежегодник – 1969. –М., 1972. –С. 178-185.
10. Якубовский А.Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа. –Ташкент, 1941. –С. 10.
11. Шониезов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. –Тошкент: Шарқ, 2001. –Б. 139, 142, 146.

СУРХОН ВОҲАСИ ТОҒЛИҚ ТОЖИК АҲОЛИСИНING МАРОСИМ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ (БОЙСУН ТУМАНИ ПАНЖОБ ҚИШЛОҒИ МИСОЛИДА)

Рахмонов Махаммад Ҳабибулло ўғли,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси
muhammad19940208@mail.ru
+99891 582 25 25

Аннотация: Ушбу мақолада Сурхон воҳаси тоғлиқ тожикларнинг маросимлари, урф-одатлари ва анъаналари улар билан боғлиқ бўлган этнографик қарашлари баён қилинган. Ушбу маросимларни ўтказиш тартиблари ва қоидалари акс этирилган.

Калит сўз: ички Панжоб, Обрў, Номгузарон, Сўйиш, Тўпик ютиш, Сочиклик, Бойсун, Қур, Шехони, Саънони, Шихистонаги, Ошиқи, Дастгир ва бошқалар.

Аннотация: В данной статье изложены

этнографические взгляды на обряды, обычаи и традиции горных таджиков Сурханского оазиса. Отражены порядок и правила проведения этих церемоний.

Ключевые слова: Внутренний Пенджаб, Репутация, Номгузаран, Резня, Глотающие пятки, Сочилик, Бойсун, Кур, Шехани, Санани, Шихистанаги, Ашики, Дастгир и другие.

Abstract: This article presents ethnographic views on the rituals, customs and traditions of the mountain Tajiks of the Surkhan oasis. The order and rules of these ceremonies are reflected.

Keywords: Inner Punjab, Reputation, Nomguzaran, Massacre, Swallowing Heels, Sochilik, Boysun, Kur, Shekhani, Sanani, Shikhistanagi, Ashiki, Dastgir and others.

Тоғлик тожикларида хусусан Бойсун тумани Панжоб кишлоғи аҳолиси орасида ўзига хос этнографик урф-одат ва маросимлар сақланиб қолинган. Улар қуйидагилардир:

1. Номгузарон (исм ўтказиш)
2. Обрў (Пайғамбар ёши)
3. Сўйиш (Суннат тўйда)

Бу уч урф-одат ва маросим тоғлик Панжоб аҳоли орасида доимий ўтказилиб келинади. Номгузарон маросими беш уруғ вакиллари орасида ўтказилади. Тожик аҳолиси орасида Катабой, Акабой ва Амак исмлари кўпроқ учрайди. Аслида эса Катабой исм эгасига вафот этган Бобосининг, Акабой исм эгасига эса вафот этган акасининг, Амак исм эгасига эса вафот этган амакисининг исмини қўйишган бўлишади. Бу урф-одат XIX ва XX аср мобайнида узлуксиз амалга оширилиб келинади. Бу маросимнинг Номгузарон деб айтилиши тожик тилидан тўғридан-тўғри таржима қилинганда исм ўтказиш дейилади ва бешта Панжоблик уруғ вакилларининг шаҳобчаларидан қовму- қариндошлар чақирилади. Маросим учун дастурхон тайёрлашади. Эркаклар алоҳида аёллар алоҳида ўтиришди. Эркаклар асосан **кур** қилиб ёйилган дастурхон атрофида ўтиришади. Аёллар эса махсус тайёрланган хоналарга киритишади. XIX-XX асрларда

эркаклар учун чит ва беқасам, аёлларга бахмал ва рўмол беришарди. Ҳозирги кунда эса эркакларга чит ва сочиқ, аёлларга эса рўмол ва паплен материаллари беришади. Маросим учун беш уруғ вакилидан бир кишига уруғлик беришади. Тадқиқот давомида уруғлик бериш масаласига алоҳида тўхталиб, кимларга берилиши ва нима мақсадда берилишини Бойсун тумани тоғлик аҳолисида сўраб олдик. Уруғлик XX аср охиригача ҳар бир уруғ вакили эркакларга ҳам аёлларга ҳам берилганлиги ва ҳозирги кунда эса фақат аёлларга берилаётганлигини такидлаб ўтишди. Бу уруғлик берилиши тоғлик Панжоби тожикларининг тўй маросимларида ва диний маросимларида ҳам берилиши таъкидланди. Уруғликнинг берилишидан мақсад беш уруғ борлигини ва қариндошлар орасида ҳақиқатдан ҳам ушбу маросим ўтказилганлигини исботи дейишди. Яъни ушбу уруғликни олган киши қариндошлар орасида мен олганман уруғлигини дейишади. Маросимда яна бир кўзга ташланадиган яхши жиҳати **сочиқлик** тарқатиш одатидир. Унда аёллар ўзлари қўли билан тиккан дастбанд, дастгир ва кичик сочиқлар шунингдек сақич ва қурби етганлар пул тарқатиб чиқишади. Бу ишни фақат яқин қариндошлари амалга оширишган. Ушбу маросим исм эгасининг асосан 3-6 ёшлиги пайтида ўтказилади ва Номгузарон эгасига меҳмонлар томонидан тўн ва бола учун кийим кечак олиб келишади. Ушбу маросим қиз болаларда ҳам ўтказилади. Бу маросимда асосан аёллар фаол хизмат қилишади. Маросим белгиланган кундан бир ҳафта олдин яқин қариндошлардан иборат аёллар гуруҳи 15-20 тўп материалларни кесиб белини боғлаб, қоғозга кимга берилишини ёзиб қўйишади. Кесиб ва бели боғланиб, ёзиб қўйилган материаллар уруғларга бўлиниб, олдиндан кайвони момалар томонидан тайинланган аёлларга топширилади. Аёллар эса ўзларига белгиланган уруғ аёлларига тарқатишган. Эркакларга ҳам олдиндан тайёрланган материалларни баковуллар орқали ҳар бир уруғ вакиллари

тарқатишади. Тоқчиларда ҳам тоғлик тожикларда ҳам тўй ва диний маросимларнинг таомларини тайёрлар вазифаси юклатилади. Эркакларда тоғаси ва амакиси маросим ўтказишдан бир кун олдин шомга яқин пайтда жонлиқ сўйиб, унинг гўштини тузлаб катта қозонга солиб қўйишган. Ярим кечаси соат 03:00 дан туриб биринчи бўлиб самоварга олов ёқишган. Қозонга сув солиб, қайнатмага тайёрлашган. Яқин қариндошлар таомлар учун кетадиган маҳсулотларни тозалаш ва тўғраш ишларини олиб боришади.

Обрў (Пайғамбар ёши)

Обрў – ушбу маросим Сурхон воҳаси тожик аҳолиси орасида кенг тарқалган бўлиб, ёши катта эркак ва аёлларга ўтказишади. Тадқиқотимиз давомида Бойсун, Олтинсой, Сариосиё, Денов ва Термиз Шаҳар тожиклари орасида Обрў маросими нима ва у нима мақсадда, қандай ўтказилиши ҳақида илмий изланишлар олиб бордик. Бу маросимлар ҳамма жойда Обрў деб аталмаслигини ва ҳамма туманларда бир хилда ўтказилмаслигини аниқладик. Бойсун, Денов ва Олтинсой тожиклари орасида Обрў дейилар экан. Бойсун тумани Панжоб ва Сайроб қишлоғида Обрў оши дейилади ва бу маросим ҳар бир уруғида ўтказишади. Тоғлик тожиклар орасида бу маросим инсон умри давомида бир марта қилиниши шарт бўлган. Бу ош 50 ёки 60 ёшдан ошган, ҳаётида ўз мақсадларига эришган ва яхши фарзандларни тарбиялаб уларни уйли жойли қилиб етиштирган, эл орасида обрўга эга бўлиб, жамиятда ўз ўрнини топган киши шарафига амалга оширилган. Обрў тўйи белгиланган кун дастурхонларга қайнатма шўрва тортилган. Кузатиш чоғида меҳмонларга XIX-XX асрларда биттадан нон тарқатилган. Вақт ўтиши билан бу маросим трансформатсион жараёнга учраб бугунги кунда меҳмонларга иккитадан нон ва эркак кишига ўн минг сўм, аёлларга беш минг сўм пул берилади. Бу амалларни баковуллар бажаришган. XX аср бошларида меҳмонлар учун ёзилган дастурхон бўздан бўлган. Меҳмонларга

қараш учун икки киши тайинланган бир киши дастурхондаги ноз-у неъматларга, иккинчиси келган меҳмонларга пул ва нон тарқатишган. Обрў тўйининг “меҳмондорчилик” қисми тугагач, “сарпо кийдириш” қисми бошланган. Киши вафот этганда, мулла марҳум фарзандларидан дафн маросимида “обрў оши берганми?” деб сўраган, фарзандлари “ҳа” жавобини беришса, халойиққа марҳум обрўли экан, деб эълон қилган ва жанозасида пул (хайрот) тарқатилмаган. Агар ҳаёти давомида “обрў оши” бермай вафот этган бўлса, марҳумнинг дафн маросимида фарзандлари хайрот тарқатган ва марҳум “обрўли” қаторига киритилган.

Сўйиш урф-одати

Воҳа тоғлик тожик аҳолисининг тўй маросимларида жуда кўп урф-одат ва анъаналар мавжуд бўлиб, улардан бири Суннат тўйларида ўтказиладиган Сўйиш урф-одатидир. XIX аср охири ва XX аср бошларидан бу одат урфга айланган. Бу урф-одатни ҳамма аҳоли бирдек ўтказа олмаган. Сабаби бу урф-одатни ўтказиш учун жуда кўп маблағ талаб этилган. Бу маросим Сурхон воҳасининг Бойсун тумани қишлоқлари, Сайроб, ички ва ташқи Панжоб, Денов, Олтинсой ва қисман Лайлагон қишлоқларида ўтказилган. Сўйиш тўй болалар учун қилинади ва ҳар бир уруғ вакиллари учун алоҳида берилади. Тадқиқотимиз давомида Олтинсой ва Бойсун туман қишлоқларидаги суннат тўйларида иштирок этганимизда улардаги сўйиш бир хил ўтказилишини аниқладим. Сўйишга бериладиган маҳсулотлар ва жонлиқ тўй ва хонадон эгаси томонидан тайёрланиб қўйилади. Бойсун тумани тоқчи ва тоғлик тожиклар аҳолиси Сўйиш берилиши олдида баковуллар сўйиш олиш кимнинг навбати ёки қайси хонадон эгаси олишини аниқлаб олишади. Ички Панжоб аҳолисининг Сўйиш маросимида бевосита иштирок этганимизда сўйиш маросими бешта уруғ вакилларига беришар экан. Панжобликлар тоғлик аҳоли бўлиб, кўпроқ чорвачилик билан шуғулланишган. Сўйиш одати ҳам айнан чорва билан боғлиқ

маросим ҳисобланади. Бешта уруғ вакиллариға жонлиқ тарқатишган. Азалдан бешта уруғ аъзолари ичидан Санони уруғи битта кўп жонлиқ кўй олишган. Бунинг сабаби сон жиҳатдан Санони уруғи вакиллар кўпчилиқни ташкил этишидир. Сўйишни тарқатиш (кўйни) олдида барча уруғ вакиллари айлана шаклида ўтириб олишиб тўй эгаси тайёрлаган маҳсулотларни тақсимлашга киришади. Аввало беш уруғ баковуллари кўйларни саралаб чиқишади. Биттадан бош кўй (40-50 кило қиладиган)ни аниқлаб, бўйнига рўмол билан боғлаб кўйишган. Қолган кўйларни кўйидагича тақсимлашган:

1. Шехони уруғига 1 та бош кўй, 2 та ўртача кўй берилган.
2. Шахистонаги уруғига 1 та бош кўй, 2 та ўртача кўй берилган.
3. Саънони уруғига 1 та бош кўй, 3 та ўртача кўй берилган.
4. Ошиқи уруғига 1 та бош кўй, 2 та ўртача кўй берилган.
5. Каънони уруғига 1 та бош кўй, 2 та ўртача кўй берилган.

Бундан ташқари ўзларига яқин олган тожик-чиғатойлардан ёки Лайлагонлиқ элбегиларга 1 та кўй, Сайроблиқ эшонларга 1 та кўй, Панжоб эшонларига 1 та кўй беришган. Шунингдек тўй бўлган хонадонда меҳмон бўлиб қолган аёллар учун 1 та кўй беришган. Ҳозирги кунда эса Сайроби эшонларга ва элбегу уруғларига беришмайди. Сабаби улар ўз тўйларида панжоблиқларга беришмай кўйганлигидир. Сўйишда кўйга кўшиб, нон, қанд, сабзи, гуруч, мой, куруқ чой ва гугурт маҳсулотлари бешта уруғ вакиллариға тенг тақсимланади. Сўйишни олган оила аъзолари ўзлари бир тандир нон ва меваларни меҳмонларга кўйишади. Сўйишни олган оилага бунинг нима фойдаси бор деган савол берганимизда улар олган кўйни 2 тасини сўйиб биттасини иримига молхонасига қолдирган. Яъни шу қолдирилган кўй шу хонадонда ҳам катта тўй қилишлиқ учун сабаб бўлсин дейишган. Аслида сўйишда сўйилган кўй гўштини ейиш учун сўйиш бўладиган хонадонга эркак кишилар тўпланган. Ўғил болалар 7

ёшга тўлган бўлса боришга ҳақли ҳисобланган. Аёллар сўйишга умуман боришмаган. Сўйилган кўйнинг гўштини қовуришиб келган ҳар бир меҳмонга 2 бўлак гўшт ва 1 бўлакдан ёғи берилган ва ҳамма ўзига берилган насибани еб бир бирлари билан дилдан суҳбат қуришган. Юқоридаги учта урф-одат ва маросимларни ўтказишган мақсад ўсиб келаётган ёш авлод қариндош уруғларини яхши таниб олиш, бир дастурхон атрофида тўпланиш эса бирлашиш ва илиқлик муносабатларни келтириб чиқарган. Шунинг учун ҳам тоғлиқ аҳоли доимо бирлашиб тўй ва маросими ўтказишган. Қолаверса Воҳада анъанавий равишда тайёрланиб келган маросим таомларидан бири ҳолвайтардир. Ҳолвайтарнинг қадимий таом эканлигини Ўрта Осиёнинг қомусий олими Абу Райҳон Беруний, унинг асосан таъзия маросимларида пиширилганлигини К. Шониёзов ва Б.Х. Кармишевлар ҳам қайд этиб ўтишган. Ҳолвайтар Ўрта Осиёнинг ҳамма аҳоли манзилларида тайёрланиб, номи форс-тожик тилидан олинган бўлиб, “суяқ ҳолва” ёки “хўл ҳолва” маъносини беради, деб ёзади К. Маҳмудов. Сурхон воҳасида мотам маросимлари ҳолвайтарсиз ўтказилмаганидек, Наврўз, Рамазон ва Қурбон ҳайити байрамлари ҳам ушбу таомсиз ўтказилмаган. Шунингдек тоғлиқ тожиклар яъни панжоблиқлар ҳам Номгузарон ва Обрў маросимларида бу таомни тайёрлашган. Сурхон воҳаси аҳолисини бир дастурхон атрофида ўтириши ва таомланишида яқинлиқ ва яхши муносабатни йўлга қўйиши билан бирга, таомлар инсонларни бир биридан узоклаштириш жиҳатлари ҳам мавжуд. Мисол учун тоқчиларда ва панжоблиқ тожикларда сўйилган жонлиқнинг етим қовурғасини ота-онаси тирик инсонга сузиб олиб боришса у меҳмон хафа бўлим баъзида тўй ва маросим бўлаётган хонадонда жанжал кўтариб чиқиб кетган ҳоллари мавжуд. Шунинг учун етим қовурғани иложи борица ҳеч кимга сузишмаган ёки таомга солишмай жонлиқни ким сўйган бўлса шу кишига калла почасига кўшиб бериб юборишган

ҳоллари ҳам мавжуд. Тоқчиларда ва тожикларда меҳмоннинг даражасига қараб овқат сузиш ҳолатлари ҳозиргача сақланиб қолинган. Агар уруғнинг ёши катта инсонига, бакавулларга ва жамиятда ўз ўрнига эга бўлган инсонларга илик сузишади.

Тўпиқ ютиш одати

Сурхон воҳаси этнографик макон деб тарифланиши бежизга эмас. Воҳада яшовчи аҳоли орасида турли маросим ва одатлари сақланиб келинмоқда. Шундай одатлардан бири бу тўпиқ ютиш одатидир. Бу одат Сурхон воҳасининг Бойсун, Денов, Олтинсой, Сариосиё туманларда яшовчи тоқчи ва тожикларда сақланиб қолинган. Бу одатни эркакалар даврасида ўтказишади. Асосан ёши катта эркак кишилар бакавулларга ва жамиятда ўз ўрнига эга бўлган инсонларга илик сузишади. Битта қўйда 2 та тўпиқ бўлади. Шу тўпиқ илик билан сузилади ва ёши катта инсонлар дўстларига ва яқин қариндошларига илкнинг тўпиғи бор жойини гўшти билан ейишга беришади. Бойсун тумани Панжоб

қишлоғи аҳолисининг суннат тўйларидаги сўйиш маросимида кўпроқ шу одатлар бажарилган. Шундан кейин гўшти олган инсон гўштини еб бошласа ичидаги суяк тўпиқ чиқади. Маҳаллий аҳоли орасида бу тўпиқни олган инсон тўпиқдор дейилади. Лекин тўпиқнинг ҳақиқий эгаси уни берган инсонлигича қолади. Тўпиқни олган инсон шу дастурхон атрофида ҳаммани олдида тўпиқни бутунлигича ютиши шарт бўлган. Акс ҳолда тўпиқни берган инсон ҳоҳлаган жойда ва ҳоҳлаган пайтда тўпиғимни бер деганда кўрсатиб бериши шартлари бўлган. Агар бу тўпиқни юта олмаса ёки ҳоҳлаган вақтда сўралганда кўрсата олмаса ютқизган бўлади ва битта қўй қарз бўлади. Шундан сўнг тўпиқни олганда кимки гувоҳ бўлган бўлса шуларни бир дастурхон атрофида жамлаш шarti ҳам бажарилади. Баъзилар бу тўпиқ ютиш одатида ютқазмасик учун тўпиқни бўйнига тумор қилиб осиб юришган. Агарда бу тўпиқни ютса ёки ҳоҳлаган пайтда кўрсат дейилганда кўрсатса, тўпиқни берган инсон ўзи бир қўйга қарз бўлиб қолишган.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Турсунов С.Н., Пардаев Т.Р, Мамадиёрова Н. « Сурхондарё – этнографик макон».-Т. -2012. -79.
2. Турсунов С.Н.«Бойсун» -: Т.Академнашр 2011 йил.
3. авлюда Файзуллаева М.Ҳ. “Ўзбек таомлари билан боғлиқ анъаналар” (Сурхон воҳаси мисолида) номзодлик диссертацияси 2010 йил 123-бет
4. Умаров И. Сурхондарё тоқчилари // «Турон тарихи» журналлари, Тошкент, 2013, Но4-6, 52-бет.
5. Кармышева Б. Х. Жилище узбеков племени карлук южных районов Таджикистана и Узбекистана.//ИООН АН Тадж.ССР. Вып.10–11.1956.С.13-23.
6. Қаландаров Р. “Панжоб ва панжовликлар тарихи” Жайхун нашриёти Термиз – 1997 йил 92 бет.
7. Абу Райхон Беруний, Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар // Танланган асарлар. – Тошкент, 1968. I-том. – Б. 281;
- 8.Шониёзов К. Беруний асарларида этнографияга оид материаллар // Беруний ва ижтимоий фанлар. – Тошкент, 1973. – Б. 132;
- 9.Кармышева Б.Х. Архаическая символика в погребально-поминальной обрядности узбеков Ферганы... – С. 151.
10. Маҳмудов К. Меҳмоннома. – Тошкент, 1989. – Б. 90.
11. Дала ёзуви, Бойсун тумани ички ва ташқи Панжоб қишлоғи, 2022 йил.
12. Дала ёзуви, Термиз шаҳар Дўстлик ва Бойқишлоқ маҳалалари, 2021 йил.